

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting.....	5
1. Inleiding	6
1.1.1 Context	6
1.1.2 Praktijkprobleem	6
1.2 Doel, hoofdvraag en deelvragen	7
1.2.1. Onderzoeksdoel.....	7
1.2.2. Hoofdvraag	7
1.2.3. Theoretische deelvragen	7
1.2.4. Praktische deelvragen	7
2. Theoretisch kader	7
2.1 Burgerschap in het algemeen.....	8
2.2 Toegevoegde waarde van burgerschap in het onderwijs	8
2.3 Het belang van burgerschapsonderwijs vanuit de overheid.....	9
2.4 De nieuwe wet.....	9
3. Methode	11
3.1 Onderzoeksplan.....	11
3.2 Actoren	12
3.3 Instrumenten	12
3.4 Tijdsplan	13
4. Resultaten.....	15
4.1 Burgerschapsonderwijs in de schoolgids	15
4.2 De huidige situatie op School A.....	16
4.3 Burgerschapsonderwijs en leerkrachten van de bovenbouw	17
4.4 Ouders en leerlingen van de bovenbouw en burgerschapsonderwijs.....	18
5. Conclusie en discussie	20
5.1 Conclusie	20
5.2 Discussie	21
5.3 Aanbeveling	22
6. Presenteren en evalueren	23
6.1 Presenteren	23
6.2 Evalueren.....	24
Nawoord	25
Literatuurlijst	26
Bijlagen	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

Bijlage 1: Feedbackformulier PPO docent..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
PP2BGO22: Feedbackformulier onderzoeksvoorstel **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 2: Ingevulde feedbackformulieren werkveld..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 3: Onderzoeksinstrumenten – enquête leerkrachten bovenbouw **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 4: Onderzoeksinstrumenten – enquête ouders..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 7: Onderzoeksinstrumenten – Topiclijst van het gesprek met leerlingen..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 8: Onderzoeksinstrumenten – Topiclijst van het gesprek met managementteam **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
Bijlage 6: Toestemmingsformulier HBO kennisbank **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**

Voorwoord

In dit onderzoek is te lezen hoe antwoord wordt gegeven op de volgende hoofdvraag: 'Op welke wijze kan School A lessen in burgerschap in de bovenbouw aanbieden, die voldoen aan eisen van de overheid?' Het onderzoek is een opdracht van de opleiding Pedagogisch Educatief Professional (PEP) in het tweede jaar en uitgevoerd op School A in Heerde.

Er is gekozen voor het onderwerp, omdat de school vragen had over het burgerschapsonderwijs en ik dit een interessant onderwerp vond. Ik had het onderwerp burgerschap zelf niet helder in beeld en vond het een uitdaging om me te verdiepen in een nieuw onderwerp. Tijdens het uitwerken van het onderzoek heb ik veel geleerd over het onderwerp. Het was interessant om te onderzoeken hoe anderen tegen het onderwerp aankijken, want dat zorgde ook voor nieuwe inzichten voor de school.

Dit onderzoek heeft ervoor gezorgd dat ik breder ben gaan kijken naar het onderwerp burgerschap en het burgerschapsonderwijs. Het was een leerzaam proces. Door het onderzoek ben ik zelf ook bewuster burgerschap gaan inzetten tijdens mijn begeleiding.

Lisanne Bijsterbosch,
Eerbeek, 10 juni 2023

Samenvatting

In het onderzoek naar burgerschapsonderwijs in de bovenbouw van School A in Heerde is eerst de context in kaart gebracht. School A is een school met bijna 400 leerlingen en heeft 17 klassen. Van elke groep zijn twee klassen en er is een instroomgroep. De school is onderdeel van brede school 'Brede school E'. Het gebouw wordt gedeeld met openbare school 'B', kinderdagverblijf/BSO C' en peuterspeelzaal Y. School A is onderdeel van Stichting D, dat bestaat uit zeven scholen. Alle scholen zijn gevestigd in dezelfde regio.

In de probleemstelling komt naar voren dat de overheid de eisen voor het burgerschapsonderwijs op de scholen heeft aangepast. Daardoor komt er voor School A de vraag naar voren of zij nog wel voldoen aan de vernieuwde eisen. Weten de leerkrachten wel wat burgerschapsonderwijs inhoudt, zetten zij dit voldoende in tijdens de lessen en in welke lessen komt burgerschap naar voren? Het managementteam heeft hier onvoldoende zicht op, wat zorgt voor onduidelijkheid. Daaruit is de hoofdvraag ontstaan: 'Op welke wijze kan School A lessen in burgerschap in de bovenbouw aanbieden, die voldoen aan eisen van de overheid?' Er is in samenspraak met het managementteam gekozen om dit onderzoek uit te starten in de bovenbouw.

Het theoretisch kader beschrijft dat burgerschap betekent dat het de manier is waarop mensen aan de maatschappij deelnemen en het helpen vorm te geven. Alle activiteiten die te maken hebben met vaardigheden, kennis, houding en waarden om samen te leven, geven vorm aan de inhoud van burgerschapsonderwijs (Béneker, Van Stalborch & Van der Vaart, 2009). De overheid wilde, door de ontwikkeling van burgerschap op te nemen in het onderwijs, jonge mensen aanmoedigen om een bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving (Overheid, 2006). Toch verliep deze wet niet volgens plan, omdat er onduidelijkheid was onder de scholen. Daarom is de wet aangescherpt. Het doel van deze nieuwe wet is dat alle scholen leerlingen respect en kennis bijbrengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat (Rijksoverheid, 2021). Deze wet is ingevoerd per augustus 2022.

Om de hoofdvraag te onderzoeken zijn verschillende methoden toegepast. Zo zijn de leerkrachten van de bovenbouw (groep 6, 7 en 8) bevraagd door middel van een enquête om meer zicht te krijgen op: hun kennis over burgerschap, wat burgerschap voor hun betekent, hoe zij dit in hun lessen toepassen, of de visie helder is en wat zij nog anders zouden willen zien. Er is een interview gevoerd met het managementteam. Het doel van dat gesprek was: achterhalen of de visie van het burgerschapsonderwijs nog voldoende aansluit bij de school en of de doelen helder in beeld zijn. Ook leerlingen zijn bevraagd in een interview, om erachter te komen of zij weten wat burgerschap inhoudt, hoe zij burgerschap krijgen en wat zij daarvan vinden. Naast al deze actoren zijn er enquêtes verstuurd naar 12 ouders, om te achterhalen hoe zij tegen burgerschap en het burgerschapsonderwijs aankijken. Ook is gevraagd of zij de visie van het burgerschapsonderwijs op School A passend vinden bij de school en wat hun ervaringen zijn.

De resultaten van het onderzoek laten zien dat er over het algemeen tevredenheid is over het burgerschapsonderwijs op School A. Ouders, leerkrachten, leerlingen en leden van het managementteam geven over het algemeen hetzelfde beeld over het burgerschapsonderwijs. Ook in veel verschillende methoden, die worden aangeboden zit burgerschap verwerkt.

De conclusie van het onderzoek is dat in het huidige lesaanbod van School A burgerschap voldoende naar voren komt, in vergelijking met de vernieuwde eisen van de overheid. Wel zit er een frictie in de beschreven doelen en het doelbewust inzetten van burgerschapsonderwijs bij de leerkrachten. De discussie hierin is dat niet alle leerkrachten de enquête hebben ingevuld en niet alle leerlingen zijn bevraagd. Aanbevelingen zijn om met het team in gesprek te gaan over het burgerschapsonderwijs om bewustwording te creëren en daarna de schoolgids aan te passen.

1. Inleiding

Sinds de overheid op 1 augustus 2021 nieuwe eisen heeft gesteld aan het geven van burgerschapsonderwijs, is het op School A onduidelijk of er met de huidige lessen nog wel wordt voldaan aan deze eisen. Om meer duidelijkheid te creëren voor School A wordt eerst de huidige situatie in kaart gebracht. In dit hoofdstuk wordt de huidige situatie beschreven in de context en daarna wordt het praktijkprobleem in beeld gebracht.

1.1.1 Context

School A staat in dit onderzoek centraal. In de schoolgids (School A, 2022) staat beschreven dat de school een open christelijke basisschool is, die leeft en werkt vanuit het geloof in God en de Bijbel. Ook is te lezen dat iedereen, die zich thuis voelt bij de manier van werken en leven, welkom is op de school. School A is onderdeel van Stichting D. Deze stichting bestaat uit zeven scholen die allemaal zijn gevestigd in dezelfde regio. Op School A zitten ongeveer 400 leerlingen, verdeeld over 17 klassen. Per groep zijn er twee klassen en er is een extra instroomgroep gestart in februari 2023.

School A is een participant van een brede school genaamd 'Brede school E' en is gevestigd in een woonwijk in Heerde. Naast School A is ook de openbare school 'B', kinderdagverblijf/BSO C' en peuterspeelzaal Y in Brede school E aanwezig. Het gebouw heeft 25 lokalen, verdeeld over twee verdiepingen. Van deze lokalen zijn er 19 toegewezen aan School A. De verschillende participanten in Brede school E delen een gezamenlijke keuken, een speellokaal en gymzaal. Daarnaast werken de verschillende participanten ook samen op verschillende manieren. Zo is er bijvoorbeeld een programmaraad, die praktische zaken binnen het gebouw regelt en ook evenementen organiseert. Daarnaast is er ook een gebruikersraad. De gebruikersraad zorgt voor de financiën en huisvesting binnen het gebouw. Ook hebben alle participanten binnen het gebouw een samenwerking met Landstede MBO en leiden zij samen studenten op. Door samen te werken met Landstede MBO en de verschillende participanten krijgen de studenten ook een kijkje bij andere werkvelden en leren zij omgaan met de samenwerking tussen de verschillende participanten.

Er worden op School A in alle groepen lessen in burgerschap gegeven. In de schoolgids (School A, 2022) staat dat de school het belangrijk vindt om een goede basis in burgerschap te leggen voor het voortgezet onderwijs. Ook staat in de schoolgids vermeld, dat er vanaf het begin wordt gewerkt aan de vorming van bewustzijn voor waarden, normen, regels en samenwerking. School A kleurt burgerschap in vanuit de christelijke identiteit van de school, omdat daar de wortels liggen van goede sociale integratie en burgerschap. Verder staat in de schoolgids vermeld dat de school gebruik maakt van methodes om op een gestructureerde manier te werken aan burgerschap en integratie. In de bovenbouw gebruiken zij de volgende methoden: International Primary Curriculum (IPC), Nieuwsbegrip, verkeerseducatielijnen Veilig Verkeer Nederland (VVN) en Kanjertraining. Naast deze methoden staat er in de schoolgids vermeldt dat de leerlingen van de bovenbouw ook projecten en acties uitvoeren, zoals: Zwerfvuilactie van ROVA 'Mooi Schoon' en een Halt project.

1.1.2 Praktijkprobleem

De overheid heeft nieuwe eisen gesteld aan het geven van burgerschapsonderwijs in Nederland, daardoor is er een vraag ontstaan op School A. Door deze nieuwe eisen is het de vraag of de burgerschapslessen, die op School A worden gegeven, voldoen aan de eisen. Het managementteam (MT) heeft hinder van deze veranderingen, want zij moeten uitzoeken of de school wel voldoet aan de nieuwe eisen. Er is onduidelijkheid over de huidige situatie van de burgerschapslessen op School A, omdat deze lessen niet helder in beeld zijn. Ook de leerkrachten hebben hinder, het is namelijk niet duidelijk of zij voldoende weten over het burgerschapsonderwijs. Daardoor is het de vraag of zij voldoen aan de eisen. De leerlingen merken op dit moment niks van het probleem. Zij zullen er pas wat van gaan merken als er aanpassingen in het lesaanbod worden gedaan, indien dit nodig is.

De vraag rondom burgerschap is ontstaan, doordat de overheid nieuwe eisen heeft gesteld aan het geven van burgerschapsonderwijs en komt dus van buitenaf. Tijdens het voorbereiden van de lessen, het uitvoeren van de lessen en het werken naar het doel dat voor burgerschap centraal staat treedt de vraag op. Het is niet duidelijk wanneer burgerschap wordt aangeboden en hoe vaak dat is. Daardoor weten leerkrachten niet of zij de nieuwe opgestelde doelen van de overheid kunnen halen met de huidige lessen, die zij geven. Dit zorgt voor verwarring, omdat er onvoldoende duidelijkheid is of de huidige lessen voldoende aansluiten aan de nieuwe eisen. De leden van het MT en de leerkrachten weten nu nog niet of zij voldoen aan de nieuwe eisen en of er nog veranderingen nodig zijn in het huidige aanbod. In overleg met het MT is ervoor gekozen om tijdens dit onderzoek de focus op de bovenbouw, de groepen 6, 7 en 8, te leggen en daarna het onderzoek uit te breiden naar de rest van de school. Zo wordt er telkens een gedeelte van het burgerschapsonderwijs in kaart gebracht en, indien nodig, aangepast.

1.2 Doel, hoofdvraag en deelvragen

1.2.1. Onderzoeksdoel

Aan het eind van het praktijkgericht onderzoek is duidelijk op welke wijze er vormgegeven kan worden aan de lessen in het burgerschap op School A, die voldoen aan de vernieuwde eisen van de overheid.

1.2.2. Hoofdvraag

Uit de probleemstelling is de volgende hoofdvraag ontstaan:

Op welke wijze kan School A lessen in burgerschap in de bovenbouw aanbieden, die voldoen aan eisen van de overheid?

1.2.3. Theoretische deelvragen

1. Wat is burgerschap?
2. Wat voegen burgerschapslessen toe aan het onderwijs?
3. Wat maakt dat de overheid het geven van burgerschapsvorming in het basisonderwijs belangrijk vindt?
4. Wat zijn de nieuwe eisen vanuit de overheid?

1.2.4. Praktische deelvragen

1. Wat staat er in de schoolgids omschreven rondom het burgerschapsonderwijs op School A?
2. Hoe worden burgerschapslessen op dit moment in de bovenbouw aangeboden op School A?
3. Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten in de bovenbouw, binnen het geven van burgerschapslessen?
4. Wat vinden de ouders en leerlingen van de bovenbouw van de burgerschapslessen, die aangeboden worden op School A?

2. Theoretisch kader

Burgerschap is een breed onderwerp, maar wat houdt burgerschap precies in? De overheid heeft op 1 augustus 2021 nieuwe eisen gesteld aan het geven van burgerschapslessen. Waarom zijn deze eisen veranderd en wat vindt de overheid zo belangrijk aan het geven van burgerschap? In het

theoretisch kader wordt onder andere ingegaan op deze vragen, die ook antwoord zullen geven op de theoretische deelvragen.

2.1 Burgerschap in het algemeen

Wat is burgerschap? In de literatuur zijn verschillende definities van wereldburgerschap of burgerschap te vinden, maar toch hebben alle definities allemaal hetzelfde doel. Burgerschap is de manier waarop mensen aan de maatschappij deelnemen en die helpen vorm te geven. Door in de klas te beginnen leren de leerlingen in een minisamenleving te oefenen met burgerschap. Béneker, Van Stalborch & Van der Vaart (2009) schrijven dat alle activiteiten die te maken hebben met vaardigheden, kennis, houding en waarden om samen te leven, vormgeven aan de inhoud van burgerschapsonderwijs. Daardoor is burgerschap een breed begrip. Bijna alle vakken kunnen een bijdrage leveren aan het vak burgerschap.

Een klas is dus niet meer los zien van de wereld. Ook de sociale media van tegenwoordig heeft een sterke invloed op de manier van doen en denken van de mensheid en dus ook op burgerschap. Het is dus van belang om kinderen en jongeren goed voor te bereiden op de wereld en hoe zij hier mee om gaan. Sinnige & Spoelstra (2022) schrijven dat men zich moet realiseren dat kinderen al vanaf jongs af aan onderdeel uitmaken van deze samenleving. Zo moeten zij leren dat er verschillende culturele achtergronden zijn en dat moeten zij ook ervaren. Door kinderen actief te betrekken bij thema's als duurzaamheid, klimaat, ongelijkheid, onrechtvaardigheid en klimaat worden zij zich bewust van de wereld waar zij in leven.

2.2 Toegevoegde waarde van burgerschap in het onderwijs

Wat voegen burgerschapslessen toe aan het onderwijs? Binnen het onderwijs is burgerschap een steeds belangrijker onderdeel geworden. Zo gaat het met burgerschap over hoe jij je als persoon in de samenleving voordoet, wat je vaardigheden zijn en hoe je houding is. Deze vaardigheden komen ook naar voren in het onderwijsaanbod en is in het hedendaagse leven steeds belangrijker geworden. In de huidige situatie werken volgens Kampen (De Bruin, 2023), curriculumexpert bij Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO), veel scholen met de bouwstenen voor burgerschapsonderwijs van Curriculum (<https://curriculum.nu>). De bouwstenen die daar te vinden zijn vormen een bron van inspiratie.

De invulling van het burgerschapsonderwijs moet volgens Anne Bert, verbonden aan de inspectie van het onderwijs, gaan over eigen situaties. Bijvoorbeeld de idealen voor de samenleving van de leerlingen en wat zij daarin nodig hebben (De Graaff, 2023). De school moet hiervoor concrete leerdoelen formuleren. Daarin moet staan welke kennis, vaardigheden en houdingen de school wil overbrengen. Zonder concrete doelen kan er volgens De Graaf geen goed burgerschapsonderwijs worden gegeven.

Naast de doelen is het van belang dat de leerkracht burgerschap kan vormgeven, wat volgens Prior & Walraven (2009) betekent dat:

- Je verder kan kijken dan jouw directe gezichtsveld of de landsgrenzen.
- Je respect en empathie toont voor andere mensen, zowel in eigen land als mensen uit andere delen van de wereld.
- Je kan reflecteren op verbondenheid met wat er binnen en buiten de landgrenzen gebeurt. Daarnaast kan je ook reflecteren wat dat voor jou en anderen betekent.
- Je moet binnen- en buitensluiten kunnen voorkomen.
- Je bent als leerkracht bereid om zelf stappen te ondernemen en samen te werken aan respect, eerlijke verdeling van rijkdommen, vrede, veiligheid, duurzaamheid en rechtvaardigheid.

Naast deze punten is er een rapport opgesteld, dat inzicht geeft in hoe een school burgerschapscompetenties kan versterken bij de leerlingen. Zo kwamen onderzoekers (Nieuwelink et al., 2016) met de conclusie dat het begrip burgerschap bestaat uit diverse onderdelen, namelijk:

- Kennis, houding, reflecties, gedrag en vaardigheden.
- Burgerschap heeft betrekking op maatschappelijke, sociale en politieke gebieden.
- Burgerschap krijgt vorm in specifieke contexten van de leefwereld en school van de kinderen.
- Burgerschap heeft een morele kern.

Ook kwamen onderzoekers erachter dat er een aantal belangrijke aanknopingspunten zijn voor goed burgerschapsonderwijs:

- Openheid en veiligheid moeten worden gestimuleerd in een positief schoolklimaat.
- Werk vanuit een brede curriculum benadering waarin vakken als geschiedenis, aardrijkskunde, wereldoriëntatie en levensbeschouwing zo goed mogelijk worden toegepast.
- Zorg voor een samenhangende en didactische aanpak, die aansluit bij de kinderen. Bijvoorbeeld door betekenisvolle momenten te gebruiken in het burgerschapsonderwijs.
- Geef tijd en aandacht aan waarden, dilemma's en verschillende perspectieven.
- Heb als school een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs.

Kortom, door burgerschapsonderwijs op de basisschool aan te bieden leren leerlingen al op jonge leeftijd vaardigheden, zodat zij deel kunnen nemen aan de maatschappij. Om dit te realiseren is het belangrijk dat de leerkracht vorm kan geven aan het burgerschapsonderwijs. Daarvoor moet een leerkracht flexibel zijn, breed kunnen kijken en de belangrijke aanknopingspunten kunnen koppelen aan de lessen. Daardoor ontstaat er goed burgerschapsonderwijs.

2.3 Het belang van burgerschapsonderwijs vanuit de overheid

Wat maakt dat de overheid het geven van burgerschapsvorming in het basisonderwijs belangrijk vindt? Om dat uit te zoeken wordt teruggegaan naar 1 februari 2006. De overheid heeft op 1 februari 2006 de wet Burgerschapsonderwijs ingevoerd. Volgens deze wet moesten alle scholen in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en het mbo, burgerschap vormgeven in hun onderwijs (Overheid, 2006). De overheid heeft deze wet voorgesteld, omdat er werd gemerkt dat de betrokkenheid tussen burgers onderling en tussen de burgers en overheid afnam. Daardoor waren de rechten en plichten, die horen bij burgerschap, op de achtergrond geraakt. De overheid wilde door, de ontwikkeling van burgerschap op te nemen in het onderwijs, jonge mensen aanmoedigen om een bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving.

De nieuwe wet in 2006 heeft ervoor gezorgd dat scholen aan de slag gingen met burgerschapsonderwijs. Toch heeft de Eerste kamer op 22 juni 2021 ingestemd met een nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs op basisscholen en middelbare scholen. Het doel van deze nieuwe wet, die ingevoerd werd per augustus 2022, is dat alle scholen leerlingen respect en kennis bijbrengen over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat (Rijksoverheid, 2021). Minister Slob van Basis- en Voortgezet Onderwijs heeft de wettelijke opdracht voor scholen aan laten scherpen, omdat het voor scholen niet duidelijk was wat er precies van hen werd verwacht rondom burgerschapsonderwijs.

2.4 De nieuwe wet

Wat zijn de nieuwe eisen vanuit de overheid? Voordat de nieuwe wet werd aangenomen zijn er onderzoeken gedaan naar het burgerschapsonderwijs in Nederland. De resultaten van deze onderzoeken gaven inzicht in de huidige situatie van het burgerschapsonderwijs en bevat ook aanbevelingen voor de toekomst. De overheid heeft aan de hand van deze resultaten een nieuwe wet geschreven, dat nu leidraad is voor het burgerschapsonderwijs.

In 2016 heeft de Inspectie van het Onderwijs een onderzoek laten uitvoeren naar 'Burgerschap op school'. Door dit onderzoek kon de Tweede Kamer worden geïnformeerd over de stand van zaken rondom burgerschap op scholen. Uit het onderzoek bleek dat:

- Op alle scholen de burgerschapslessen in een andere vorm werd gegeven.
- Er diverse gebieden van burgerschap aandacht kregen, zoals: sociale aspecten, diversiteit en democratie en maatschappij. In het speciaal onderwijs meer aandacht werd gegeven aan sociale dimensie.
- Er vaak een planmatige aanpak ontbrak. Er werd te weinig doelgericht gewerkt en scholen hadden de doelen niet concreet geformuleerd.
- Er was geen doorgaande lijn die activiteiten verbond en koppelde aan heldere doelen. Er werden onvoldoende kansen benut op school. Het is daardoor onduidelijk hoever school erin slaagt om burgerschapscompetenties van leerlingen te bevorderen.

(Inspectie van het Onderwijs, 2016a)

Deze uitkomsten hebben ervoor gezorgd dat er flink wat vragen naar voren kwamen voor de toekomst van het effectieve burgerschapsonderwijs. Om het burgerschapsonderwijs effectiever te maken zijn kwamen de onderzoekers met de volgende stappen:

- Zijn alle betrokkenen (schoolleiders, leraren, ouders en leerlingen) op de hoogte wat de school bedoelt met 'burgerschap'?
- Hoe zien leraren zelf het burgerschapsonderwijs?
- Is het voor de school helder wat zij de leerlingen willen leren?
- Is er een doorgaande leerlijn aanwezig?
- Past burgerschap bij de manier van werken van de school? Pedagogisch en didactisch
- Past het burgerschapsonderwijs bij de omgeving waarin de school functioneert?
- Is de school voldoende op de hoogte van wat leerlingen kunnen, weten en vinden als het over onderwerpen gaat die belangrijk zijn voor burgerschap?
- Wat wil de school bereiken met het burgerschapsonderwijs en waar zijn ze al tevreden over?

(Inspectie van het Onderwijs, 2016)

Naar aanleiding van de onderzoeken is in augustus 2021 een nieuwe wet in werking getreden. Deze wet zorgt voor meer richting voor de scholen en maakt de burgerschapsopdracht vanuit de overheid minder vrijblijvend. Op deze manier heeft de inspectie ook meer mogelijkheden om met scholen in gesprek te gaan over het burgerschapsonderwijs. Het doel van de nieuwe wet is dat burgerschap samenhangender en doelgerichter vormgegeven moet worden (Rijksoverheid, 2021). Zo staat er in de nieuwe wet dat het onderwijs burgerschap en sociale cohesie moet bevorderen op een samenhangende en doelgerichte wijze. Daarbij moet het onderwijs zich vooral focussen op het bijbrengen van kennis van de basiswaarden van de democratische rechtstaat, zoals: vrijheid, solidariteit en gelijkwaardigheid.

Naast het bevorderen van burgerschap en sociale cohesie, staat in de wijziging van de wet primair onderwijs (*Stb.* 2021, 320) ook beschreven dat kinderen en jongeren op school moeten kunnen oefenen met sociale en maatschappelijke competenties, die zij later in de democratische samenleving nodig hebben. Een voorbeeld hiervan is luisteren naar elkaars mening en daar respectvol op reageren. Ook moet de school leerlingen kennis bijbrengen over verschillen in levensovertuiging, politieke gezindheid, godsdienst, afkomst, handicap of seksuele gerichtheid en geslacht en dat eenieder als gelijke behandeld moet worden.

Tot slot moeten scholen, volgens de wijziging in de wet primair onderwijs (*Stb.* 2021, 320), ervoor zorgen dat er een omgeving gecreëerd wordt, waarin leerlingen gestimuleerd worden om actief te oefenen met de omgang met elkaar en het handelen. Daarbij is het belangrijk dat normen en waarden worden gewaarborgd. Scholen moeten ook zorgen voor een veilige omgeving waarin zowel de leerlingen als het personeel zich veilig en geaccepteerd voelt, ongeacht de verschillen die er zijn.

Naar aanleiding van deze wetswijziging is het volgens de VO-raad (z.d.) belangrijk dat alle scholen de ruimte krijgen om invulling te geven aan het burgerschapsonderwijs, dat past bij de visie en het pedagogisch klimaat van de school. Er is voldoende steun voor de scholen beschikbaar om het burgerschapsonderwijs vorm te geven, zoals: het delen van praktijkvoorbeelden, het delen van kennis en het professionaliseren van de leerkrachten. Het is belangrijk dat leerkrachten voldoende tijd en ruimte krijgen om met het burgerschapsonderwijs aan het werk te gaan. De ondersteuning, zoals hiervoor genoemd werd door de VO-raad gegeven tot 1 juli 2022. Daarna is de ondersteuning voortgezet vanuit het Expertisepunt Burgerschap. Dit is een initiatief van Stichting School & Veiligheid, SLO, ProDemos en het Kennispunt MBO Burgerschap.

3. Methode

Voor het onderzoek worden diverse methoden van dataverzameling toegepast. Er worden verschillende enquêtes uitgezet en ook wordt er met verschillende actoren gesproken. In dit hoofdstuk staat beschreven wat het onderzoeksplan is, welke actoren daarbij betrokken worden en welke instrumenten daarvoor gebruikt worden. Deze punten zijn gekoppeld aan een tijdspad en geven uiteindelijk antwoordt op de praktische deelvragen.

3.1 Onderzoeksplan

Om het burgerschapsonderwijs op School A te onderzoeken worden er verschillende activiteiten uitgevoerd. Zo wordt het huidige lesaanbod in de bovenbouw bestudeerd, om een beeld te krijgen in

welke lessen burgerschap wordt gegeven. Daarnaast zal er worden gesproken met de leden van het managementteam en leerlingen van de bovenbouw. Er is gekozen om een gesprek te voeren met de leerlingen, omdat het eenvoudiger is om over het onderwerp te praten. Ook met het managementteam wordt een gesprek gevoerd, zodat er meteen verdieping is op het onderwerp en zij ook met elkaar in gesprek raken.

Ook leerkrachten en ouders worden betrokken bij het onderzoek. Zij ontvangen een enquête met verschillende vragen over het burgerschapsonderwijs. De vragen zijn algemene vragen en gerichte vragen over burgerschapsonderwijs op School A. Alle gegevens samen moeten een compleet beeld geven van de huidige situatie rondom burgerschapsonderwijs op School A en of zij als school voldoen aan de nieuwe eisen van de overheid.

3.2 Actoren

Om antwoord te geven op de praktische deelvragen wordt het huidige lesaanbod bestudeerd. Door de methodes te bestuderen ontstaat er een concreet beeld in welke lessen burgerschap aan bod komt. Om erachter te komen of deze methodes ook voldoende en bewust worden toegepast, wordt er een enquête uitgezet onder de leerkrachten. Per klas van de bovenbouw ontvangt de leerkracht een enquête, waarin zij vragen krijgen over hun zicht op het onderwerp 'burgerschap', wat zij van burgerschapslessen vinden en de vorm van burgerschapsonderwijs in hun klas. Door een enquête per klas af te nemen, wordt in kaart gebracht wat de bevindingen van de leerkrachten zijn. Daaruit zal blijken of er verschillen en overeenkomsten per groep zijn. Daarna zullen er, indien nodig, gesprekken plaats vinden ter verduidelijking of verdieping op het onderwerp.

Naast enquêtes bij de leerkrachten zal er een gesprek worden gevoerd met de drie leden van het managementteam van School A. Het doel van het gesprek zal meer duidelijkheid moeten geven aan de visie op burgerschapsonderwijs van School A. Tijdens het gesprek wordt ingegaan op de volgende aspecten: Is de visie helder, past het nog bij de nieuwe eisen van de overheid en sluit de visie voldoende bij het onderwijsaanbod van de school.

Door ook in gesprek te gaan met 12 leerlingen van de bovenbouw wordt onderzocht of zij een idee hebben wat burgerschap inhoudt. Daarnaast wordt gekeken of de leerlingen een link kunnen leggen tussen het begrip burgerschap en de lessen die zij daarin krijgen. Wat zijn hun bevindingen hierin en waar liggen de behoeften van de leerlingen? Dat is wat er tijdens het gesprek met de leerlingen wordt onderzocht. Er is gekozen om in gesprek te gaan met twee leerlingen per klas, zodat leerlingen elkaar kunnen aanvullen.

Tot slot worden er ook 12 enquêtes rondgestuurd onder de ouders, die kinderen in verschillende groepen van de bovenbouw hebben. In de enquête wordt gevraagd of zij weten wat burgerschap inhoudt, wat het belang van burgerschapsonderwijs is en wat zij vinden van burgerschapsonderwijs. Ook wordt in de enquête gevraagd naar hun mening over het burgerschapsonderwijs, dat wordt gegeven op School A.

In het onderzoek zijn meerdere actoren betrokken, wat ervoor zorgt dat er een zo compleet mogelijk beeld wordt gecreëerd vanuit verschillende perspectieven. Door alle verzamelde gegevens te analyseren zal er een compleet beeld ontstaan van de huidige situatie rondom het burgerschapsonderwijs op School A. De resultaten van de gegevens zullen een antwoord geven op alle praktische deelvragen van het onderzoek.

3.3 Instrumenten

Voor het onderzoek wordt gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksinstrumenten. Het lesaanbod van School A in de bovenbouw wordt bestudeerd en vergeleken met de theorie over

burgerschapsonderwijs. Door een overzicht te maken in welke lessen het onderwerp burgerschap aan bod komt, wordt in kaart gebracht wat de mogelijkheden zijn. Leerkrachten krijgen een enquête waarin ze moeten invullen in welke vakken zij burgerschapsonderwijs naar voren laten komen. Nadat al deze gegevens zijn verzameld is duidelijk wat leerkrachten al toepassen en welke mogelijkheden er nog zijn.

Naast het bestuderen van theorie wordt er dus een enquête afgenomen bij de leerkrachten van de bovenbouw. Er is gekozen voor een enquête, omdat er meerdere personen zijn. Door iedereen dezelfde vragen te stellen kan er een objectieve vergelijking gemaakt worden bij het verzamelen van de data. In de enquête staan gestructureerde en minder gestructureerde vragen. Gestructureerde vragen zorgen ervoor dat de onderzoeker de data makkelijker kan analyseren. Ongestructureerde vragen zorgen voor veel verschillende antwoorden, maar geven wel meer zicht op het belang van bepaalde onderwerpen (Van der Donk & Van Lanen, 2021). De gestructureerde vragen in de enquête moeten een duidelijk beeld geven of leerkrachten vinden dat er voldoende burgerschapsonderwijs wordt aangeboden op School A en wat zij op dit moment aanbieden. De minder gestructureerde vragen zijn meer gericht op de meningen van de leerkrachten over burgerschapsonderwijs en hoe zij het graag willen toepassen in hun lessen.

Ook onder ouders, waarvan leerlingen in de bovenbouw zitten, wordt een enquête digitaal verstuurd. Er is gekozen voor een enquête, omdat ook bij de ouders een grotere groep personen wordt benaderd in een korte tijd. In dat geval wordt er meestal gekozen voor een enquête (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Ook in deze enquête zullen gestructureerde en minder gestructureerde vragen aan bod komen. Er wordt voornamelijk gevraagd naar de mening van ouders, hoe zij het burgerschapsonderwijs op School A zien en wat zij anders zouden willen zien.

Met de leden van het managementteam zal een interview in groepsverband worden georganiseerd. Er kan om verschillende redenen voor een interview in groepsverband gekozen worden. In dit geval is er gekozen voor een interview in groepsverband, omdat de onderzoeker wil dat de respondenten op elkaar reageren. Ze reageren op de visie van burgerschapsonderwijs op School A en dat heeft invloed op het hele team. Er zal gebruik gemaakt worden van een narratief interview, waarbij de geïnterviewden voornamelijk aan het woord zijn en met elkaar spreken. De onderzoeker zal vragen naar verduidelijking en impuls vragen stellen (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Door een groepsinterview uit te voeren wil de onderzoeker bereiken dat de leden van het managementteam met elkaar in gesprek raken over de het doel en de visie van het burgerschapsonderwijs op School A. Is het doel helder en past het huidige aanbod in burgerschapsonderwijs nog voldoende bij de visie van School A?

Naast een groepsinterview met de leden van het managementteam zal ook met de leerlingen van de bovenbouw een groepsinterview worden afgenomen. Er is gekozen voor een groepsinterview, omdat er geen tijd is om alle leerlingen individueel te spreken. Daarnaast kan er meteen uitleg en toelichting worden gegeven aan de begrippen, die de leerlingen niet begrijpen. Leerlingen zullen tijdens het gesprek ook voldoende tijd krijgen om met elkaar in gesprek te raken over het onderwerp burgerschapsonderwijs. Wellicht kunnen zij elkaar aanvullen vanuit verschillende inzichten en perspectieven. Het groepsinterview zal de vorm krijgen van een gestructureerd interview, waarin leerlingen gerichte vragen krijgen, die zij kunnen beantwoorden. Zo krijgt de onderzoeker een beeld hoe leerlingen burgerschapsonderwijs in de klas ervaren.

3.4 Tijdsplan

Hieronder is een schematische weergave van het tijdsplan. In het tijdsplan staat uitgewerkt welke verzamelmethode van dataverzameling wordt toegepast, wanneer het wordt uitgevoerd en met wie.

Ook staat vermeldt welke deelvragen er per methode van dataverzameling wordt beantwoord, hoe deze data wordt verwerkt in het verslag en of er nog bijzonderheden zijn.

Welke deelvraag	Methode dataverzameling	Datum	Betrokkenen	Uitwerking in het verslag	Bijzonderheden
1,3	Bevragen - Enquête	22-5-2023	Collega's groep 6, 7 en 8	Beschrijvende uitwerking. Eventueel een tabel ter verduidelijking	Tijdslimiet aangeven wanneer de enquête ingevuld moet zijn.
4	Bevragen - Enquête	22-5-2023	Ouders bovenbouw	Beschrijvende uitwerking. Eventueel een tabel ter verduidelijking	Tijdslimiet aangeven wanneer de enquête ingevuld moet zijn.
1,3	Bevragen - interview	23-5-2023	Management team School A	Beschrijvende uitwerking	Verdiepende vragen stellen over het doel van burgerschapsonderwijs op School A
2	Bevragen - Interview	24-5-2023	Leerlingen bovenbouw	Beschrijvende uitwerking	Interview leerlingen over burgerschapsonderwijs en hun ervaring hierin
1	Bestuderen – methodes onderzoeken	Week 22	Onderzoeker, leerkrachten	Beschrijvende uitwerking	Samen met collega's uitzoeken welke vormen van burgerschap er al wordt toegepast vanuit de methodes
1,3	Bevragen - Interview	7-6-2023	Collega's bovenbouw	Beschrijvende uitwerking	N.A.V. enquête in gesprek met collega's om verdieping te vragen
1,2,3,4	Resultaten analyseren en verwerken in het verslag	8-6-2023	Onderzoeker eventueel collega's bovenbouw/ MT	Beschrijvende uitwerking	Wees volledig met de gegevens
1,2,3,4	Conclusie en discussie uitwerken	10-6-2023	Onderzoeker	Beschrijvende uitwerking	
1,2,3,4	Presenteren	12-6-2023	Onderzoeker, leden MT en	Presentatie en gezamenlijk	Wees kort van stof, breng het gesprek op

			collega's bovenbouw	gesprek over de resultaten	gang over de aanbevelingen
n.v.t.	Evaluatie verwerken	14-6- 2023	Onderzoeker	Beschrijvende uitwerking	Rol als PEP'er beschrijven tijdens het onderzoek

4. Resultaten

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de praktische deelvragen. Tijdens de uitvoering van het onderzoek zijn methodes bestudeerd. Ook zijn er enquêtes verstuurd naar de leerkrachten van de bovenbouw en ouders, waarvan hun kinderen in de bovenbouw zitten. Daarnaast zijn er diverse gesprekken gevoerd met leerkrachten ter verheldering, maar ook gesprekken met leerlingen uit de bovenbouw en het managementteam van School A. Om tot de analyseresultaten te komen zijn de drie fasen die Van der Donk & Van Lanen (2020) beschrijven doorlopen, namelijk: het ordenen van de verzamelde data, het reduceren en combineren van de data en het presenteren van de data.

4.1 Burgerschapsonderwijs in de schoolgids

Wat staat er in de schoolgids omschreven rondom het burgerschapsonderwijs op School A? In de schoolgids van School A (2022) staan de doelen omschreven, waaraan de school wil voldoen. Daar

staat onder andere, dat in de visie is beschreven dat de school een veilige, uitdagende leeromgeving is, waar je kan groeien in wie je bent en het talent van eenieder wordt erkend. Vanuit die visie wil School A bijdragen aan de ontwikkeling van de leerlingen die daarmee stevig in de wereld staan. Ze moeten een goed gevoel van eigenwaarde hebben, behulpzaam zijn, respectvol zijn en eerlijk met elkaar omgaan en daarmee hun steentje kunnen bijdragen in de maatschappij.

Daarnaast staat in de schoolgids omschreven (School A, 2022) dat de leerlingen van School A leren begrijpen hoe de rechtsstaat werkt en wat er van hen verwacht wordt om het goed te kunnen laten functioneren. De visie van het burgerschapsonderwijs op School A wordt ingekleurd vanuit een Christelijke identiteit, omdat daarin de wortels liggen van goed burgerschap en de sociale integratie. Ook staat omschreven dat School A de leerlingen wil laten leren over elkaar, elkaars cultuur en geloof, zodat zij anderen leren begrijpen en in staat zijn om 'anders zijn' te accepteren. Door regels en afspraken in de klas, de school en het verkeer te vast te stellen, leren de leerlingen de regels die nodig zijn voor een veilige maatschappij.

Tot slot staat in de schoolgids van School A (2022) beschreven dat de school leerlingen wil leren hoe de rechtsstaat is ontstaan en hoe zij daar een rol in (gaan) spelen. Daarvoor is de mening van eenieder belangrijk. Leerlingen moeten een mening leren vormen, maar ook kunnen luisteren en naar/respect hebben voor elkaars mening. Ook moeten zij leren over de wereld, het milieu en de natuur en hoe zij ervoor kunnen zorgen dat de wereld leefbaar blijft. De leerkracht speelt in het proces rondom burgerschap een cruciale rol. Zo wordt in de schoolgids (School A, 2022) aangegeven dat de leerkracht een voorbeeld dient te zijn voor de leerlingen en dat er dagelijks praktische situaties zullen zijn, waarin invulling kan worden gegeven aan de bewustwording van het onderwerp burgerschap.

4.2 De huidige situatie op School A

Hoe worden burgerschapslessen op dit moment in de bovenbouw van School A aangeboden? Om dat uit te zoeken zijn diverse methodes en van School A bestudeerd. Daarnaast is ook in de schoolgids (School A, 2022) bekeken. Daaruit blijkt dat in verschillende vakken, die in de bovenbouw worden gegeven, burgerschapsonderwijs zit verwerkt. In de volgende vakken/lessen die op School A worden gegeven volgens de schoolgids (School A, 2022), wordt ook aandacht besteed aan burgerschap en (sociale) integratie:

- International Primary Curriculum (IPC): In de lessen van IPC zit burgerschap verwerkt (ipc-Nederland, z.d.). Zo zijn er in IPC acht ontwikkeldoelen waar de leerlingen aan werken, die ook te maken hebben met burgerschap, namelijk: bedachtzaamheid, veerkracht, onderzoek, ethiek, respect, communicatie, samenwerking en aanpassingsvermogen. Ook zijn er een aantal thema's in IPC, die te maken hebben met actief burgerschap, zoals bijvoorbeeld in de volgende thema's: samenleven, voortrekkers van verandering, weer en klimaat, het milieu, Nederland waterland. Naast de ontwikkeldoelen en diverse uiteenlopende thema's waarin burgerschap aan bod komt is er bij IPC ook de mogelijkheid om leerlingen in contact te laten komen met andere culturen. Zo zijn er meer dan 1000 IPC-scholen wereldwijd, gevestigd in 90 landen.
- Nieuwsbegrip: De teksten van nieuwsbegrip zorgen ervoor dat leerlingen interesse krijgen in het volgen van nieuws, waardoor ze bewuste nieuwsconsumenten worden. Nieuwsbegrip heeft ook lessen ontwikkeld voor nieuwswijsheid. De lessen van Nieuwsbegrip dragen bij aan de ontwikkeling van actief burgerschap (Nieuwsbegrip, z.d.)
- Klaar over! /verkeerseducatielijijn VVN: Het verkeer is een gedeelte van de samenleving. Er zijn rechten en plichten, er gelden verschillende regels en je moet rekening houden met anderen. Het verkeer is een perfecte oefenplaats voor burgerschap (Veilig verkeer Nederland, 2014).

- SEO: Kanjertraining (Kanvas): Het doel van de kanjertraining op school is het goed houden/verbeteren van de sfeer in de klas. De Kanjertraining bevordert verschillende aandachtspunten vanuit de wet Actief burgerschap en Sociale Integratie, zoals: het uitnodigen van kritische meningsvorming, betrokkenheid van de buitenwereld, aandacht aan conflicthantering, sociale interactie en de ontwikkeling van de eigen identiteit. Daarnaast bevordert Kanjertraining ook de democratie, identiteit en participatie (Kanjertaining, z.d.).

Naast de bovenstaande methoden zijn er ook vakken, die niet in de schoolgids staan omschreven en wel voorkomen in het burgerschapsonderwijs. Dat geldt voor de volgende vakken:

- Taal: School A werkt met de methode STaal. In de methode worden leerlingen voortdurend uitgedaagd om hun mondelinge taalvaardigheid te verbeteren. In elk blok zitten lessen waarin leerlingen gesprekken met elkaar voeren. Tijdens die gesprekken is er sprake van een natuurlijke differentiatie op eigen niveau. De leerlingen leren spreken en luisteren naar elkaar en worden door medeleerlingen uitgedaagd om naar de zone van naaste ontwikkeling te gaan. Ditzelfde wordt gedaan tijdens de schrijflessen, waarin het schrijven over onderwerpen wordt geoefend en elkaar beoordelen/feedback geven een onderdeel is.
- Godsdienst: Tijdens Godsdienst leren leerlingen over levensbeschouwelijke identiteit. Daarnaast krijgen zij kennis over godsdienst en levensovertuigingen.
- De week van de lentekriebels: Tijdens deze week leren leerlingen respectvol met elkaar om en de samenleving om te gaan, met seksualiteit en met diversiteit. Daarnaast wordt ook de seksuele diversiteit besproken.

Buiten het huidige lesaanbod worden er in de bovenbouw ook diverse projecten en acties uitgevoerd, waarin burgerschap aan naar voren komt. Tijdens de volgende projecten wordt volgens de schoolgids (Talent, 2023), aandacht besteedt aan burgerschap:

- Zwerfvuilactie van ROVA 'mooi schoon': Tijdens dit project ruimen de leerlingen de omgeving van de school op. Daarbij worden leerlingen zich op een laagdrempelige manier bewust gemaakt van het probleem van zwerfafval (ROVA, z.d.). Dit project wordt niet meer door de ROVA uitgevoerd, maar op School A wel doorgezet.
- Halt project: Bureau Halt komt op de basisschool en geeft de leerlingen voorlichtingen. De voorlichtingen zijn gericht op hetgeen dat speelt in de gemeente, de school of in de klas. De voorlichtingen zijn gericht op praktijkvoorbeelden, die aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen. De leerlingen gaan in gesprek met elkaar tijdens de voorlichting. Het doel van de voorlichting is dat leerlingen bewust worden van hun keuzes en de gevolgen van hun gedrag en verantwoordelijkheden (Halt, z.d.).

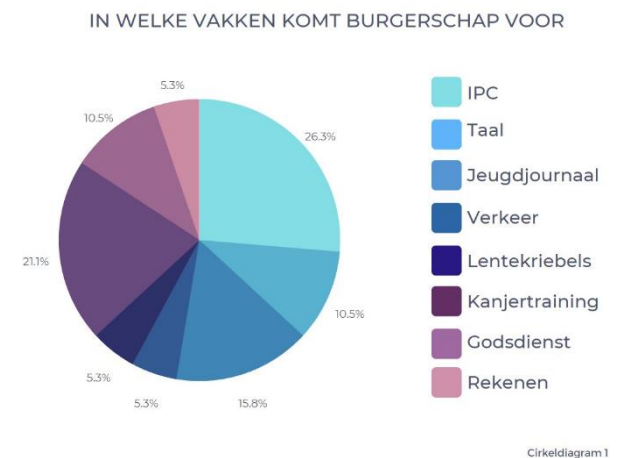
4.3 Burgerschapsonderwijs en leerkrachten van de bovenbouw

Wat zijn de ervaringen van de leerkrachten in de bovenbouw, binnen het geven van burgerschapslessen? Om dat uit te zoeken zijn naar acht leerkrachten van de bovenbouw, verdeeld over groep 6, 7 en 8, enquêtes verstuurd. Er is een respons gekomen van zes leerkrachten. Uit de enquête blijkt dat de leerkrachten van de bovenbouw weten wat de 'burgerschap' inhoudt. Zij geven gelijke antwoorden aan als: omgaan met normen en waarden en het deelnemen aan/onderdeel zijn van de maatschappij. Op de vraag wat burgerschapsonderwijs voor hen inhoudt zijn de antwoorden ook gelijk. Drie leerkrachten geven aan dat zij leerlingen kennis willen laten maken met burgerschap, de maatschappij en de rol van de leerlingen daarin. Daarnaast geven drie andere leerkrachten aan, dat zij het belangrijk vinden om leerlingen mee te geven dat zij respect hebben voor elkaar en de mensen om zich heen.

Uit de enquête blijkt dat de leerkrachten het belangrijk vinden om de leerlingen bewust te maken van de leefwereld in de huidige tijd. Een van de leerkrachten geeft aan dat burgerschap in het basisonderwijs een 'essentieel, al dan niet het belangrijkste onderdeel' is binnen het primair

onderwijs. In een gesprek, dat na de enquête is uitgevoerd, geeft deze leerkracht aan dat zij het zeer belangrijk vindt dat leerlingen weten wat er in de maatschappij gebeurt en dat zij zich bewust zijn van hun rol. Zo vindt zij de basisschool als ‘minimaatschappij’ de perfecte plek om dit te leren.

Wat is volgens de leerkrachten van de bovenbouw de huidige situatie in het burgerschapsonderwijs op School A? Vijf van de leerkrachten vindt dat de doelen van het burgerschapsonderwijs helder staan beschreven. Een leerkracht geeft aan niet te weten wat de doelen van School A zijn. Daarnaast geven vier leerkrachten aan dat zij regelmatig lesgeven in burgerschap en geven twee leerkrachten aan dat zij dit soms doen. In welke vakken komt burgerschap naar voren? Leerkrachten geven verschillende vakken aan. In cirkeldiagram 1 is te zien welke antwoorden de leerkrachten gaven op deze vraag. Zoals in het cirkeldiagram te zien is, komt volgens de meeste leerkrachten burgerschap terug in IPC en godsdienst, maar wordt ook veel verkeer en het jeugdjournaal genoemd.

Vijf leerkrachten benoemen dat het burgerschapsonderwijs voldoende aan bod komt op School A. Als argument geven zij aan dat er een doorgaande lijn is en dat burgerschap in veel lessen en situaties terugkomt. Burgerschap loopt door veel lessen heen. Daarnaast wordt door een leerkracht aangegeven dat de school de laatste tijd druk bezig is met identiteit en hierdoor er meer bewustwording ontstaat van het doel van burgerschap. De leerkracht die vindt dat er onvoldoende aan burgerschap wordt gedaan op School A, geeft aan dat er meer burgerschapsonderwijs gegeven kan worden en er breder gekeken mag worden naar andere godsdiensten, culturen en steden. Zij geeft ook aan dat leerlingen daardoor meer begrip krijgen voor de bredere wereld.

Eventuele tips voor School A die door meerdere leerkrachten zijn genoemd: ‘De (directe) leefomgeving meer betrekken en meer door uitstapjes te maken en opdrachten in de omgeving uit te voeren. Meer bewustwording onder de leerkrachten creëren waar het team en de school voor staan. Tot slot wordt ook genoemd dat zij meer culturele lessen aan willen bieden, zodat de leerlingen meer kennis hebben van de samenleving om hen heen’

Naast de enquête en gesprekken met de leerkrachten is er ook interview in groepsverband met de leden van het managementteam uitgevoerd. Kort samengevat hebben zij helder in beeld wat de doelen van het burgerschapsonderwijs zijn en waar de school voor staat en vinden deze passend bij de school. Wel vragen zij zich af of de leerkrachten ook voldoende kennis hiervan hebben. Tijdens het gesprek ontstaat dan ook de vraag of er ook doelbewust burgerschap wordt gegeven aan de leerlingen. De visie van de school op burgerschap staat nauw verbonden met de Christelijke identiteit. Normen/waarden en het beleven en meeleven zijn er onderdeelen van, net als het voorleven. Wat de leden van het managementteam anders zouden willen zien kunnen zij zo niet benoemen. De resultaten van het onderzoek zullen de doorslag geven of er al voldoende wordt gedaan aan burgerschap en of er nog aanpassingen nodig zijn.

4.4 Ouders en leerlingen van de bovenbouw en burgerschapsonderwijs

Wat vinden de ouders en leerlingen van de bovenbouw van de burgerschapslessen, die aangeboden worden op School A? Met 12 leerlingen uit de bovenbouw is een gesprek gevoerd, om erachter te komen wat zij weten over burgerschap, of zij burgerschapsonderwijs herkennen bij hen in de klas en wat zij ervan vinden. Zo zijn er vier leerlingen uit de groepen 6, vier leerlingen uit de groepen 7 en vier leerlingen uit de groepen 8 aanwezig geweest tijdens het gesprek.

Tijdens het gesprek wordt eerst gevraagd naar het begrip 'burgerschap'. Al snel weet een leerling uit groep 7 te benoemen dat burgerschap 'een gesprek met burgers uit de stad' is. Daar haken andere leerlingen op in. Uiteindelijk komen zij er al pratend achter, dat burgerschap met de maatschappij te maken heeft en hoe je met burgers en dus elkaar omgaat. De leerlingen uit groep 6 zeggen niet veel tijdens het gesprek, zij begrijpen niet goed waar burgerschap over gaat en geven dit ook aan. De leerlingen noemen tijdens het gesprek voorbeelden van burgerschap en hoe zij dit herkennen in de maatschappij.

Nadat het begrip burgerschap is benoemd en uitgelegd wordt de vertaalslag naar school gelegd. Zijn zij op school bezig met burgerschap? Daar zijn de meningen over verdeeld. Vijf leerlingen benoemen dat burgerschap niet aan de orde is op school. De andere leerlingen vinden dat het wel naar voren komt op school. Zij weten ook vakken te benoemen. De vakken waarin burgerschap naar voren komt zijn volgens hen: IPC, taal, godsdienst, spelling, rekenen, Nieuwsbegrip, les over de oorlog, kanjertraining en in groep 8 de musical en kamp. Als argument geeft een leerling uit groep 8 aan dat 'je met kanjertraining leert hoe je met elkaar om moet gaan en hoe je moet vertrouwen'. Een andere leerling zegt het volgende: 'in groep 1 leer je samen delen, samen spelen. Dat is ook hoe je met elkaar omgaat.'

Voor twee leerlingen blijft het begrip burgerschap onduidelijk. Zij kunnen niet goed antwoord geven op de vragen en geven zelf ook aan dat ze het begrip niet begrijpen. De andere leerlingen kunnen de vertaalslag van burgerschap naar het burgerschapsonderwijs maken en zien dat het niet een apart vak is, maar het in verschillende vakken verwerkt zit. Zij geven aan dat het burgerschapsonderwijs dagelijks terugkomt in de bovenbouw op School A. Als tip geeft een leerling uit groep 7 aan dat zij elke dag godsdienst wil. Dat hoort op school en de huidige leerkracht geeft niet altijd godsdienst. Verder worden er door de leerlingen geen tips gegeven voor het burgerschapsonderwijs op School A.

Naast de leerlingen hebben ook 12 ouders, waarvan kinderen in de bovenbouw zitten, een enquête ontvangen. Daarvan hebben 10 ouders de enquête ingevuld. Uit de enquête is gebleken dat alle ouders weten wat het begrip 'burgerschap' betekent. Meerdere ouders vullen in dat burgerschap gaat over de normen en waarden en hoe je met elkaar omgaat in de maatschappij. Op de vraag wat 'burgerschapsonderwijs' inhoudt, worden vrijwel dezelfde antwoorden gegeven, namelijk: leren omgaan met normen en waarden en het leren omgaan met elkaar en de maatschappij. Ook geven ouders aan dat de toegevoegde waarde van het burgerschapsonderwijs is dat hun kinderen op school al leren hoe de wereld in elkaar zit en hoe zij daarmee om moeten gaan.

Ouders vinden dat hun kind voldoende burgerschapsonderwijs krijgen op School A. Van de ouders zegt 60% dat er genoeg burgerschap wordt aangeboden. Nog eens 30% van de ouders geeft aan dat dit wel gebeurt, maar met een twijfel, of het mag nog wat meer naar voren komen. Ook zegt 10% van de ouders dat het burgerschapsonderwijs onvoldoende naar voren komt. Of het duidelijk is hoe het burgerschapsonderwijs wordt vormgegeven op School A weet 70% van de ouders te benoemen dat dit voor hen duidelijk is. 10% zegt dat dit onduidelijk is en 20% van de ouders geven aan dat zij denken dat het voldoende aan bod komt, maar niet goed weten hoe.

Uit de enquête is gebleken dat alle ouders de visie van School A op het burgerschapsonderwijs duidelijk vinden. Ook vinden zij de visie passend bij de school. Ouders kunnen benoemen hoe zij de visie terug zien komen. Een van de ouders schrijft: 'Kinderen zijn bewust met de omgeving bezig op school, kinderen uit Oekraïne worden opgenomen en mogen zichzelf zijn.' In de enquête is aangegeven dat 60% van de ouders geen tips heeft voor het burgerschapsonderwijs op School A en tevreden zijn over hoe dit gegeven wordt. 40% van de ouders heeft nog wel een tip en de tips die worden gegeven komen overeen met elkaar. Zo wordt er aangegeven dat de school ouders wat meer

mag betrekken bij burgerschap, maar ook dat de school de maatschappij om de school heen meer mag betrekken. Zo ontstaat er ook een breder zicht op andere culturen.

5. Conclusie en discussie

Naar aanleiding van de verschillende resultaten van het praktijkonderzoek en literatuuronderzoek, wordt in dit hoofdstuk beschreven wat de conclusie hiervan is. De conclusie geeft antwoord op de hoofdvraag: 'Op welke wijze kan School A lessen in burgerschap in de bovenbouw aanbieden, die voldoen aan eisen van de overheid?'

5.1 Conclusie

De conclusie van het praktijkonderzoek is dat er op School A binnen het huidige lesaanbod al aan veel van de vernieuwde eisen van de overheid wordt voldaan, maar er nog een aantal kleine aanpassingen gedaan kunnen worden om nog gericht burgerschapsonderwijs te geven. Zo staat in de vernieuwde wet (*Stb.* 2021, 320) dat het onderwijs burgerschap en sociale cohesie moet bevorderen op een samenhangende en doelgerichte wijze. Daarin moeten de basiswaarden zoals vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit in voorkomen. In de visie en schoolgids van School A (2022) wordt aangegeven dat de school werkt aan burgerschap, sociale cohesie en de basiswaarden, maar staat niet direct in de tekst verwerkt hoe zij dit doen en wat zij willen bereiken. Methoden worden in een rijtje bij elkaar benoemd in de schoolgids, maar in de tekst staat niet verwerkt per onderdeel. Zowel de leerkrachten als leerlingen weten met de bevraging aan te geven dat zij aan dit onderdeel werken door bijvoorbeeld IPC en Kanjertraining. Deze methoden worden beiden wel benoemd in de

schoolgids en sluiten volgens het praktijkonderzoek aan bij het burgerschapsonderwijs. School A voldoet aan deze eis, maar het doel mag duidelijker verwoord worden in de schoolgids.

Een ander onderdeel, dat vanuit de overheid wordt beschreven in de vernieuwde wet (*Stb.* 2021, 320), is het oefenen met de sociale en maatschappelijke competenties. Tijdens het bestuderen van de methoden is gebleken dat er verschillende methoden zijn, waarin dit naar voren komt. Zoals: IPC, Nieuwsbegrip, Taal, Godsdienst, de week van de lentekriebels en Kanjertraining. Ook zijn er projecten, waarbij leerlingen werken aan burgerschap, zoals: Zwerfvuil actie ROVA 'Mooi schoon' en project Halt. De leerkrachten en leerlingen benoemen de methoden als onderdeel, maar benoemen de projecten niet. Daar mag meer bewustwording voor gecreëerd worden, zodat leerkrachten daarin bewuster burgerschapslessen inzetten. In de schoolgids van School A (2022) staan niet alle methoden, die tijdens het onderzoek naar voren zijn gekomen, vermeldt. De informatie in de schoolgids is onvolledig.

In de schoolgids van School A (2022) staat beschreven dat het belangrijk is dat leerlingen de ruimte krijgen om te oefenen met de omgang van elkaar, het respecteren van elkaar en het handelen daarin. Normen en waarden spelen hierin een belangrijke rol. Daarvoor is de school een veilige plek om dit te oefenen. Dit komt overeen met de vernieuwde wet van de overheid, waarin staat dat leerlingen gestimuleerd moeten worden om actief te oefenen met de omgang met elkaar en het handelen (*Stb.* 2021, 320). Het oefenen van dit onderdeel zit voornamelijk verwerkt in de lessen van Kanjertraining, dat betrokken is in het geven van actief burgerschap en sociale integratie. Hierin worden de leerlingen uitgenodigd om een kritische mening te vormen, sociale interactie aan te gaan en hun eigen identiteit te ontwikkelen (Kanjerttraining, z.d.). Zowel de leerkrachten als leerlingen van School A benoemen, dat Kanjertraining een belangrijk onderdeel is. Daarnaast worden deze vaardigheden bijvoorbeeld ook geoefend met de lessen van taal, waarin leerlingen in gesprek gaan over verschillende onderwerpen. Dit staat niet benoemd in de schoolgids. Leerkrachten geven in de bevraging aan dat ook dagelijkse, praktische situaties ervoor zorgen dat dit geoefend wordt.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat het huidige lesaanbod van School A voldoet aan de vernieuwde eisen van de overheid. Naast de onderdelen, die vanuit de overheid hebben gezorgd voor een vernieuwde wet, is uit de enquête van de leerkrachten gebleken, dat zij over het algemeen tevreden zijn over het burgerschapsonderwijs op School A. Toch kan ook uit de enquête geconcludeerd worden, dat de leerkrachten soms onbewust lesgeven in burgerschap, omdat zij niet alle methoden en projecten weten te benoemen. Ook zijn de leerkrachten zich niet altijd bewust van de hoeveelheid burgerschap, dat wordt gegeven op een lesdag. Maar liefst drie leerkrachten geven in de enquête aan dat zij dit niet zo vaak toepassen, terwijl in de schoolgids (School A, 2022) staat zij juist een duidelijk voorbeeld hierin moeten zijn. Volgens Prior & Walraven (2009) is het juist van belang dat de leerkracht goed vorm kan geven aan burgerschapsonderwijs. Hierin mag dus meer bewustwording gecreëerd worden, zodat zij burgerschapslessen gericht in kunnen zetten. Daarnaast staat in de schoolgids vermeldt in welke vakken burgerschap voorkomt, maar vullen zowel de leerkrachten in de enquête, als de leerlingen tijdens het gesprek aan dat burgerschap in nog meer vakken voorkomt. Het burgerschapsonderwijs komt meer voor, dan staat beschreven. Dit wordt bevestigd door de resultaten van het bestuderen van de methoden. In de schoolgids staat dus niet alle informatie benoemd, wat ervoor zorgt dat er op een 'onbewuste manier' vorm wordt gegeven aan de burgerschapslessen in plaats van doelgericht.

5.2 Discussie

In de discussie wordt beschreven wat de eventuele verbeterpunten van het onderzoek zijn. Daarnaast wordt ook kritisch gekeken naar de actoren en instrumenten, die zijn gebruikt tijdens het onderzoek. Wat had nog anders of beter gekund?

Van de acht leerkrachten, die een enquête hebben ontvangen, hebben zes leerkrachten de enquête ingevuld. Dat zorgt voor een onvolledig beeld van de bovenbouw. Wanneer alle leerkrachten de enquête hadden ingevuld, was het beeld meer compleet geweest. Nu is niet duidelijk hoe alle leerkrachten denken over de huidige situatie en kan dit niet meegenomen worden in de resultaten van dit onderzoek. De enquête was anoniem ingevuld, wat ervoor zorgde dat de onderzoeker niet wist welke leerkracht wel of geen respons had gegeven. Waren de namen wel bekend, dan had de onderzoeker gericht contact kunnen zoeken om de leerkracht persoonlijk te vragen of zij de enquête in wilden vullen.

Er zijn ook 12 enquêtes naar ouders uit verschillende klassen verstuurd, daarop hebben 10 ouders gereageerd. Ondanks dat de antwoorden met elkaar overeenkomen, zou het beeld completer zijn wanneer alle ouders betrokken zouden worden in de enquête. Een groter respons zorgt voor een breder beeld en ervaringen vanuit de ouders.

Het gesprek met de leerlingen is vanwege de tijd ook met 12 leerlingen uitgevoerd, per klas 2 leerlingen. Om erachter te komen hoeveel de leerlingen echt weten over het onderwerp 'burgerschap' zouden alle leerlingen in het gesprek betrokken moeten worden. Er zou dan een groepsgesprek per klas gevoerd kunnen worden. Een enquête is ook een manier van bevragen voor de leerlingen, maar daarin is het lastig om het begrip 'burgerschap' uit te leggen. De ervaring tijdens het onderzoek was dat leerlingen al pratende steeds meer ontdekten over het begrip 'burgerschap' en daardoor ook de link naar school goed konden leggen. Wel had het gesprek dus met meer leerlingen uitgevoerd kunnen worden en per klas. Door een gesprek per klas te voeren wordt beter inzichtelijk of leerlingen van verschillende leeftijden al weten wat burgerschap betekent en of zij de vertaalslag kunnen leggen naar het onderwijs.

5.3 Aanbeveling

Op basis van de resultaten en conclusie van het onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen voor het burgerschapsonderwijs in de bovenbouw van School A. De lessen in burgerschapsonderwijs, die worden gegeven op School A, voldoen aan de vernieuwde eisen van de overheid (*Stb.* 2021, 320). Toch kan School A nog winst behalen in het stukje bewustwording van het burgerschapsonderwijs in de bovenbouw. De volgende aanbevelingen zijn hierop gebaseerd.

Ten eerste is het belangrijk dat de leerkrachten zich bewust worden van het feit dat zij vaker lesgeven in burgerschap dan zij denken en ervaren. Hiervoor is de aanbeveling om met de leerkrachten in gesprek te gaan over het begrip burgerschap en het burgerschapsonderwijs waar de school voor staat. Het advies is om de leerkrachten hierin ook hun mening te laten geven over het burgerschapsonderwijs en wat zij graag nog anders willen zien. In de enquête hebben verschillende leerkrachten aangegeven dat zij tips hebben voor het burgerschapsonderwijs op School A. Deze kunnen dan ook meegenomen worden tijdens het gesprek. Door een gesprek te voeren zal er meer bewustwording ontstaan en er uiteindelijk gerichter lesgegeven kunnen worden in burgerschap. Wellicht is het een idee om dit met het hele team te doen, zodat iedere leerkracht op de hoogte is van het burgerschapsonderwijs en zijn/haar mening ook meegenomen wordt. Dan is ook meteen het hele team op de hoogte van het belang van burgerschapsonderwijs in binnen de huidige samenleving, zoals Sinnige & Spoelstra (2022) beschrijven.

Wanneer er bewustwording van het burgerschapsonderwijs bij de leerkrachten is gecreëerd is het belangrijk dat de informatie, die in de schoolgids staat, wordt aangescherpt en aangevuld. De eventuele uitkomsten van de gesprekken met de leerkrachten kunnen hierin worden meegenomen. Door de doelen voor het burgerschapsonderwijs concreet te formuleren en daarbij per onderdeel de passende vakken te beschrijven, wordt het voor zowel leerkrachten als ouders helder waar de school voor staat en aan werkt. Door dit helder te omschrijven, wordt het burgerschapsonderwijs concreter

en dat zorgt ervoor dat gericht lesgegeven wordt en het burgerschapsonderwijs effectiever is (Inspectie van het Onderwijs, 2016).

Vervolgens is de aanbeveling om na de gesprekken en eventuele aanpassingen voor het burgerschapsonderwijs, hier een half jaar doelbewust aan de slag. Na een halve jaar hieraan gewerkt te hebben is het verstandig om op het onderwerp terug te komen en met de leerkrachten samen te reflecteren. In het evaluatiegesprek kan in worden gegaan op de volgende vragen: Zijn de doelen nog helder? Hoe zijn de eventuele aanpassingen doorgevoerd? Wat zijn de ervaringen binnen het burgerschapsonderwijs nu? Is er verschil in het burgerschapsonderwijs ten opzichte van een half jaar geleden? Zijn er nog aanpassingen in het burgerschapsonderwijs nodig? Door dit na een half jaar op te pakken krijgen de leerkrachten eerst voldoende ruimte om het burgerschap doelbewust te integreren in hun lesprogramma en ermee aan de slag te gaan.

6. Presenteren en evalueren

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het onderzoek is gepresenteerd aan de medewerkers van School A. Tijdens de presentatie is een gesprek ontstaan over het burgerschapsonderwijs, dat wordt gegeven op School A. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk een evaluatie geschreven op het voorbereiden, de uitvoering, presentatie en de rol van de PEP'er tijdens het onderzoek.

6.1 Presenteren

De presentatie is gegeven tijdens een teamvergadering op School A. Op de teamvergadering waren ongeveer 20 medewerkers van School A aanwezig, waaronder leerkrachten van de onder-, midden- en bovenbouw, de onderwijsassistentes en de leden van het managementteam. Er werd gestart met een aantal stellingen over het burgerschapsonderwijs. De aanwezigen kregen een groen en rood kaartje om aan te geven of ze het eens of oneens waren over de stellingen. Daaruit bleek dat niet iedere leerkracht zich bewust was van het feit dat er regelmatig les in burgerschap wordt gegeven op School A. De bevindingen van het onderzoek werden hierdoor nogmaals bevestigd. Na de bewustwording hiervan is een korte presentatie met PowerPoint gegeven over het onderzoek, dat was uitgevoerd in de bovenbouw. In de presentatie is verteld hoe het onderzoek is uitgevoerd en wat de conclusie ervan is. Uit de conclusie zijn aanbevelingen ontstaan, ook deze zijn verteld aan de aanwezigen. Zij reageerden op de conclusie en aanbevelingen.

De leerkrachten en leden van het managementteam vonden het fijn om te horen dat het burgerschapsonderwijs in de bovenbouw voldoet aan de vernieuwde eisen van de overheid en dat de

huidige lesstof voldoende dekkend is. Ook kwam de reactie dat het herkenbaar was dat de informatie in de schoolgids anders staat verwoord, dan het daadwerkelijk wordt uitgevoerd op School A. De leerkrachten waren zich er niet van bewust dat het burgerschapsonderwijs in zo'n veelvoud naar voren komt, waardoor zij het niet altijd bewust hebben ingezet. Meerdere leerkrachten gaven aan dat dit onderzoek zorgt voor nieuwe inzichten, die zij zeker mee kunnen nemen in hun lessen.

De aanbeveling om met elkaar te kijken hoe de doelen concreet geformuleerd kunnen worden en of er nog aanpassingen nodig zijn, werden positief ontvangen. Door als team samen kritisch te kijken naar de doelen en deze concreet aan te scherpen, worden zij direct meegenomen in het proces. Dat werd als prettig ervaren. Er is al een start gemaakt met het vernieuwen van de visie, dus dit onderdeel kan meteen meegenomen worden. Een leerkracht gaf aan dat zij dit prettig vindt, omdat het team daardoor sterker en samen achter de nieuw geformuleerde doelen zal staan. Het idee om daar direct de vakken bij te benoemen waar het burgerschapsonderwijs in verwerkt zit, werd als positief ontvangen. Daardoor zijn ook direct alle leerkrachten op de hoogte van de nieuwe doelen, de vakken waar burgerschapsonderwijs in verwerkt zit en kunnen zij het burgerschapsonderwijs ook bewuster inzetten tijdens de lessen die zij geven. De leerkrachten kregen kort de tijd om met elkaar te praten over het huidige burgerschapsonderwijs en hun ideeën. Er was verbinding binnen het team te zien tijdens de gesprekken. Leerkrachten vulden elkaar aan en hetgeen wat naar voren kwam was dat het cultuuronderwijs nog meer aan bod mag komen op de school. De eerste stap naar bewustwording en het doelgericht lesgeven in burgerschapsonderwijs was gezet. Het managementteam gaf tijdens het gesprek aan dat zij dit op zullen pakken in de komende vergaderingen en samen met het team gaan kijken naar de mogelijkheden. Daarna gaan zij aan de slag met het formuleren van concretere doelen in het burgerschapsonderwijs op School A.

6.2 Evalueren

Als PEP'er heb ik het onderzoek als interessant ervaren. Ik zorgde meteen voor een planning, zodat ik een houvast had voor het verloop van het onderzoek. Tijdens het onderzoeksproces merkte ik al snel dat ik als initiator aan de slag ging. Ik moest lijntjes uitzetten om collega's, de leden van het managementteam, leerlingen en ouders te bevragen. Daarvoor had ik de juiste informatie nodig en ook moesten de vragen op de juiste manier geformuleerd worden. Om dat voor elkaar te krijgen zat ik regelmatig te sparren met mijn praktijkbegeleider. Ik vond het spannend om alle lijntjes uit te zetten voor de enquêtes en de gesprekken te voeren, omdat ik niet wist welke informatie ik zou krijgen. Dit was wel informatie die bepalend was voor de rest van het onderzoek. Hoeveel mensen zouden er reageren, wat zouden ze inbrengen en hoe dan verder? Dat waren vragen die mij bezighielden.

Het schrijven van het theoretisch kader vond ik lastig, omdat ik zelf weinig afwist van burgerschapsonderwijs en het onderwerp vanuit verschillende hoeken bekeken kan worden. De vernieuwde wet van de overheid was ook niet concreet opgesteld en had veel doelen, wat het ook niet makkelijker maakte voor mij. Ik beet me vast in de theorie en kwam steeds meer te weten over het onderwerp. Het begon steeds interessanter te worden om de theorie te koppelen aan de praktijk en te onderzoeken hoe het burgerschapsonderwijs op School A werd vormgegeven.

Toen ik de informatie van de verschillende enquêtes en gesprekken ontving, ben ik het gaan verwerken. Regelmatig zocht ik verbinding met de collega's om te praten over het onderwerp en hun zicht daarop. Door de verzamelde informatie uit te werken ontstond er een helder beeld van de huidige situatie rondom het burgerschapsonderwijs op School A. Ik had een heldere conclusie, namelijk: de school voldoet met de lessen aan de vernieuwde eisen van de overheid, maar de doelen zijn niet altijd concreet omschreven, er ontbreken methoden in de omschrijving en niet elke leerkracht zet doelbewust burgerschapsonderwijs in. Het was voor mij lastig om de conclusie kort en

bondig te omschrijven, omdat er vanuit de overheid verschillende punten staan aangegeven in de vernieuwde wet. Ik moest hiernaar verwijzen, om het huidige beeld van de burgerschapslessen te concluderen. Daar ging immers mijn hoofdvraag over. Mijn bevindingen zaten niet in het lesaanbod, maar juist in een stukje doelen formuleren, de schoolgids aanvullen en bewustwording. Ik moest mijn conclusie nog een stukje breder trekken en dat vond ik lastig. Uiteindelijk heb ik een onderzoek neergezet, waar de school wel wat mee kan en dat geeft voldoening.

Tijdens de presentatie wilde ik meteen een stukje bewustwording over burgerschap creëren. Door te starten met een aantal stellingen, was iedereen direct betrokken. Ik deelde de resultaten van het onderzoek en ook de bijbehorende aanbevelingen. Toen collega's benoemden dat mijn uitkomsten herkenbaar waren voelde ik opluchting. Het was een bevestiging dat ik met het onderzoek in de juiste hoek had gezocht en de knelpunten had gevonden. Door daarna iedereen in groepjes in te delen en met elkaar in gesprek te laten gaan, ontstonden er mooie gesprekken en verschillende inzichten over het burgerschapsonderwijs. Het opzoeken van verbinding tijdens de presentatie zorgde ervoor dat er al werd gespeld over het onderwerp. Het was voor mij als PEP'er mooi om te zien wat ik los had gemaakt en dat het positief werd ontvangen. Dit onderzoek was van toegevoegde waarde voor de school en dat voelde goed. Ik zou het leuk vinden om samen met de leden van het managementteam te kijken naar het vervolg van dit onderzoek, zodat ik ook betrokken ben bij het eindresultaat. Dan is het voor mijn gevoel pas helemaal af.

Nawoord

Tijdens het onderzoek heb ik veel geleerd over burgerschap en het burgerschapsonderwijs, dat op School A wordt gegeven. Ik wist niet goed wat burgerschap inhield en dat er eisen waren voor het burgerschapsonderwijs. Door me in de theorie te verdiepen leerde ik dat burgerschap een breed begrip is. Ik vond het interessant om me hierin te verdiepen, om vervolgens de vertaalslag te maken naar het burgerschapsonderwijs op School A.

Ik had een duidelijke planning gemaakt, waar ik me goed aan kon houden. Dat zorgde voor overzicht tijdens het onderzoek. Ik vond het wel lastig dat ik tijdens de uitvoering van het onderzoek afhankelijk was van anderen. Het invullen van de enquêtes en het voeren van de gesprekken kostte mij meer tijd dan ik van tevoren had bedacht.

Graag wil ik mijn collega's en ouders van de bovenbouw bedanken voor het invullen van de enquête en de gesprekken die ik met ze heb gevoerd. Ook wil ik de leden van het managementteam en de leerlingen bedanken voor hun tijd en inzet tijdens de gesprekken, die ik met ze heb gevoerd. Zonder hun was ik nooit tot dit resultaat gekomen.

Literatuurlijst

Béneker, T., Stalborch, M., & Van der Vaart, R. (red.). (2009). *Venster op de Wereld: rapport van de Commissie Canon voor Wereldburgerschap*. NCDO en Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht.

School A. (2022, 27 september) *Schoolgids 2022-2023*. Geraadpleegd van <https://www.cbshtalentheerde.nl/downloads/>

De bovenstaande bron is afkomstig van de website (niet publiekelijk toegankelijk) van School A

De Bruijn, H. (2023). Kerndoelen burgerschap, de stand van zaken. *Burgerschap op school: Magazine PO en VO*. 18-19.

De Graaff, M. (2023). Tussen wet en vrijheid: Invulling van het burgerschapsonderwijs. *Burgerschap op school: Magazine PO en Vo*. 6-7.

Halt (z.d.). *Halt op school*. Geraadpleegd op 10 juni 2023, van <https://www.halt.nl/index.php/halt-op-school>

Ipc-nederland. (z.d.). *Burgerschap op de basisschool*. Geraadpleegd op 10 juni 2023, van <https://ipc-nederland.nl/burgerschap-op-de-basisschool/>

Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E., & Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen*. Kohnstamm Instituut.

Nieuwsbegrip (z.d.). *Nieuwe lessen nieuwswijsheid*. Geraadpleegd op 10 juni 2023, van

<https://www.nieuwsbegrip.nl/page/1545/nieuwe-lessen-nieuwswijsheid>

Prior, F., & Walraven, G. (2009). *De wereld wordt kleiner als je groter wordt, de basisschool als oefenplaats voor wereldburgers*. NCDO & APS.

Inspectie van het Onderwijs (2016a). *Burgerschap op school: een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage*. Den Haag

Kanjertraining (z.d.). *Wet Actief Burgerschap en Sociale Integratie*. Geraadpleegd op 10 juni 2023, van <https://kanjertraining.nl/uncategorised/aandachtspunten-actief-burgerschap-sociale-integratie/>

Rijksoverheid. (2021, 22 juni). *Eerste kamer stemt in met nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs*. Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 7 april 2023, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/06/22/eerste-kamer-stemt-in-met-nieuwe-wet-voor-burgerschapsonderwijs>

Rova (z.d.). *Zwerfafval*. Geraadpleegd op 13 juni 2023, van <https://www.rova.nl/pagina/2150/zwerfafval>

Sinnige, A., & Spoelstra, T. (2022). *Burgerschap in de klas*. Koninklijke Van Gorcum BV

Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden. (2006, 5 juli). *Toezichtkader actief burgerschap en sociale integratie*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 7 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2006-128-p13-SC75886.html>

Van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2021). *Praktijkonderzoek in de school*. (4^e herziene druk). Coutinho

VO-raad. (z.d.). *Wet voor burgerschapsonderwijs*. Geraadpleegd op 31 mei 2023, van <https://www.vo-raad.nl/onderwerpen/burgerschapsonderwijs/wat-speelt-er#wet-voor-burgerschapsonderwijs>

Veilig Verkeer Nederland (2014). *Samenvatting VVN leerplan: Voor verkeerseducatie in het Basisonderwijs*. Geraadpleegd op 10 juni 2023, van <https://vvv.nl/files/media/files/Leerplan%20samenvatting%20webversie.pdf>

